

KIRGIZ HALK HEKİMLİĞİNDE ŞAMANİST İNANÇLARA VE BAZI ŞİFALI BİTKİLERE DAYALI SAĞALTMA METODLARI*

Healing Methods Based on Shamanist Beliefs and Some Healing Plants In Kyrgyz Folk Medicine

Dr. Rifat NERGİZ**

ÖZ

Kırgızistan'da da diğer Türk halklarında olduğu gibi halk hekimliği tarihin en eski devirlerinden beri canlılığını korumaktadır. Covid-19 salgınının devam ettiği dönemlerde bile hastalığın tedavisinin uzun süre bulunamayışı, hastalığı önleyici aşılardan kullanımının yaygınlaşmaması ve aşılardan ilgili bazı tereddütler olması nedeniyle yüzyıllardır kullanılmakta olan birçok alternatif yöntem tekrar popülerlik kazanmıştır. Kırgızistan sağlık bakanı ekranların karşısına geçerek covid-19 virüsüne karşı Kırgızistan'ın yaygın olarak Isıkgöl Bölgesinde yetişmekte olan *uu korgoşun* (kurtboğan) bitkisinden geleneksel yöntemle yapılan bir ilaçla hastalığa çare bulunduğunu söylemiş ve uluslararası basında da bu konu yer almıştır. Modern tıbbın olmadığı dönemlerde Kırgızlar hastalıkları tedavi etmede bitkileri ve psişik güçleri kullanmışlardır. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre Kırgızistan sağlık hizmetlerinde gelişmiş ya da gelişmekte olan birçok ülkenin gerisinde kalmıştır. Bazı halk hekimliği uygulamaları ve ilaçları tıp doktorları tarafından ilaçlarla birlikte kullanılmaktadır. Bu yöntemler, Kırgız tarihinin Şamanizm dönemlerinden beri süregelen geleneksel birçok unsurla bağlantılıdır. Bu sebeple Kırgız halk tıbbının ilk tohumları eski Türklerin Şamanistlik dönemlerde yaptıkları büyü ve büyütümlükte aranmalıdır. Doğanın gizemine inanan Kırgızlarda geleneksel tıbbi, ailenin en bilgini ve doğaüstü güçleri olduğuna inanılan yaşlılara devam ettirmekte olup bu gelenek yaşlılardan gençlere miras olarak bırakılmaktadır. Ülkede geleneksel tıpla alakadar olan kişilere *emçi-domçu* ve *tabıp* denmektedir. Bu kişilerden ve tedavi yöntemlerinden sözlü halk edebiyatı eserlerinde de bahsedilmiştir. Modern tıba rağmen çaresi henüz bulunamamış olan hastalıklara karşı Kırgızistan'da alternatif metod kullanılmaktadır. Bu çalışmada Kırgızistan'da halk hekimliğinin güncelliğini daha iyi anlayabilmek için ülkenin ünlü halk tabipleriyle görüşmeler gerçekleştirilerek bugünkü durumu ve popülerliği gösterilmeye çalışılmış bu konu hakkında bir analiz yapılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde Kırgızistan halk hekimliğiyle ilgili daha önce yapılmış çalışmalardan örnekler verilip farklılıklar ortaya konulmuş olup çalışmada mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu çalışma yapılandırılmış mülakat tekniği ile yapılacak olup daha evvel hazırlanmış olan sorular kaynak kişilere sorulmuştur. Çalışmada sekiz farklı kaynak kişiyle görüşülmesi hedeflenmekteydi ancak görüşülmesi hedeflenen kişilerden üçü görüşmeyi bazı sebeplerden dolayı istemediklerinden beş kişi ile görüşülmüş elde edilen bilgiler karşılaştırılarak bu bilgilerin sağlanması yapılmıştır. Bu doğrultuda Çüy Bölgesine bağlı Sasnovka ve Mramornaya köyünden birer kişiyle, Bişkek şehrindeki Oş Pazarında sağaltma bölümünde çalışan bir, Suusamır şehrinde bir ve İsa Ahunbaev Tıp Enstitüsünden bir kişiyle görüşmeler yapılmıştır. İlk bölümde halk hekimliği uygulamaları üç kısma ayrılarak; büyüyle sağaltma, sesle-tütsülemeyle sağaltma, kemik-kurşun dökmeye sağaltma ve karalık tedavisi-atarlar kültü alt başlıkları altında toplanmıştır. Tütsüleme ile tedavi Kırgızistan'ın birçok bölgesinde bilinmekte olup evlerde, iş yerlerinde, pazarlarda kötü ruhlardan, negatif enerjiden korunma ve aurayı tazeleme amacıyla ardıc ağacının yakılmasıyla yapılmaktadır. Kemikle tedavide kemik hastanın belli yerlerine vurularak hasta kötü ruhlardan arındırılmaktadır. Karalık tedavisinde ise ataların ruhları razı edilerek hastalar sağaltılmaktadırlar. Ayrıca bu bölümde dinsel-büyüsel halk tıbbi uygulamalardan, uygulamaların tedavilerin icralarındaki farklılıklardan ve dayanaklarından bahsedilmektedir. İkinci bölümde ise daha tabi halk tıbbi uygulamalardan bahsedilmekte olup beş tip sağaltma metodu ülkenin ünlü doktorlarının uygulamalarıyla ve görüşleriyle örnekler verilerek açıklanmaktadır. Bu ilaçlardan bazıları bitkilerden, hayvansal yağlardan ve minerallerden oluşmaktadır. Kurtboğan otu covid-19 ve kanser tedavisinde, dağ faresi ve yarsa dışkılarından oluşan bir mineral olan momiya ise organların yenilenmesinde kullanılmakta olup bazı bitkiler de yakılarak duman terapisi şeklinde kullanılmaktadır. Bu çalışmada modern tıp imkânlarının yetersiz olduğu Kırgızistan'da geleneksel tıbbın önemi vurgulanmak istenmekte olup geleneksel tıp ve halk hekimliği uygulamalarının canlılığı gösterilmek istenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Halk hekimliği, Kırgızlar, şaman, atalar kültü, ilaç.

* Geliş tarihi: 3 Şubat 2022 - Kabul tarihi: 15 Ocak 2025
Nergiz, Rifat. "Kırgız Halk Hekimliğinde Şamanist İnançlara ve Bazı Şifalı Bitkilere Dayalı Sağaltma Metodları" 145 (Bahar 2025): 182-193

** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil Hazırlık Bölümü, rifat.nergiz@manas.edu.kg, Bişkek/Kırgızistan, ORCID: 0000-0001-7687-4343.

ABSTRACT

Folk medicine in Kyrgyzstan, as in other Turkic peoples, has been preserving its vitality since the earliest periods of history. Even during the Covid-19 pandemic, many alternative methods that have been used for centuries have gained popularity again due to the fact that the treatment of the disease has not been found for a long time, the use of preventive vaccines has not become widespread, and there are some hesitations about vaccines. The Minister of Health of Kyrgyzstan went to the cameras and said that there was a cure for the Covid-19 virus with a traditional medicine made from the *uu korgoşun* (wolfsbane) plant, which is widely grown in the Isikgol Region of Kyrgyzstan, and this issue was also covered in the international press. In times when there was no modern medicine, the Kyrgyz used plants and psychic powers to treat diseases. According to the data of the World Health Organization, Kyrgyzstan has lagged behind many developed or developing countries in health services. Some folk medicine practices and medicines are used by medical doctors together with medicines. These methods are connected with many traditional elements that have been going on since the periods of shamanism in Kyrgyz history. For this reason, the first seeds of Kyrgyz folk medicine should be sought in the magic and sorcery performed by the ancient Turks during the shamanistic periods. Kyrgyz people who believe in the mystery of nature continue traditional medicine, the elders who are believed to be the most knowledgeable of the family and have supernatural powers, and this tradition is left as a legacy from the elders to the young. In the country, people who are related to traditional medicine are called laborer and physician. These people and their treatment methods have also been mentioned in works of oral folk literature. An alternative method is used in Kyrgyzstan against diseases for which a cure has not yet been found despite modern medicine. In this study, in order to better understand the current state of folk medicine in Kyrgyzstan, interviews were conducted with the famous folk doctors of the country and an analysis was made on this issue to show its current status and popularity. In the introductory part of the study, examples from previous studies on Kyrgyz folk medicine were given and differences were revealed, and the interview technique was used in the study. This study will be conducted with the structured interview technique and the previously prepared questions were asked to the source people. In the study, it was aimed to interview eight different source people, but since three of the targeted people did not want to be interviewed for some reason, five people were interviewed and the obtained information was compared and provided with this information. In this context, interviews were conducted with one person from the village of Sasnovka and Mramornaya in the Chü Region, one person working in the medical department at the Osh Sunday in Bishkek, one person from the city of Suusamir and one person from the Isa Akhunbaev Medical Institute. In the first part, folk medicine practices were divided into three parts; healing with magic, healing with sound-smoking, healing with bone-lead casting and treatment of darkness- the cult of ancestors was collected under the subheadings. Treatment with smoking is known in many regions of Kyrgyzstan and is performed by burning juniper tree in order to protect from evil spirits, negative energy and to refresh the aura in homes, workplaces, Sundays. In bone treatment, the bone is hit in certain places of the patient and the patient is cleansed of evil spirits. In the treatment of darkness, the patients are cured by the consent of the ancestral spirits. In addition, in this section, religious-magical folk medicine practices, differences in the execution of treatments and their bases are mentioned. In the second part, the more natural folk medicine practices are mentioned and the five types of treatment methods are explained by giving examples with the practices and opinions of the famous doctors of the country. Some of these drugs are composed of plants, animal fats and minerals. Wolfsbane is used in the treatment of covid-19 and cancer, while *momiya*, a mineral consisting of mountain mouse and bat feces, is used for organ regeneration, and some plants are also used in the form of smoke therapy by burning. In this study, the purpose is to emphasize the importance of traditional medicine in Kyrgyzstan, where modern medical facilities are insufficient, and the aim is to show the vitality of traditional medicine and folk medicine practices.

Keywords

Folk medicine, Kyrgyz, shaman, cult of ancestors, medicine.

Giriş

Kırgız halkının yüz yıllardan beri elde etmiş olduğu yaşam deneyimi Kırgız halk hekimliğinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Kırgızlar göçebe hayat tarzının tesiriyle farklı tarihsel süreçler yaşadıkları için doğal olarak farklı dinleri kabul etmiş ve bu dinlerden etkilenmişlerdir. İslam dinini kabul ettikten sonra dahi bu dinin içinde Şamanizm'e ait unsurları barındırmakta ve bazı gündelik uygulamalarda hem İslam dinine ait inançları hem de Şamanizm'e ait inançları birlikte yaşatmaktadırlar. Günümüzde Şamanizm'den ziyade bahşi kavramını kullanan Kırgızlar *emçi-domçu* adını verdikleri sağıltıcı özelliklere sahip kişilere özel bir anlam yüklemektedirler. Animizme inanmaya

devam etmekte olan Kırgızlar, canlı ve cansız her varlığın bir ruhu olduğunu kabul etmekte, ayrıca her varlığın ve her mesleğin koruyucusunun olduğuna inanmaktadırlar (Çeribaş 2014: 66). Ülkeyi yönetenler ve eğitimli gruplar da dahil olmak üzere Kırgız kültürüne bağlı bireyler eski inanışlara ve uygulamalara saygı duysa da ilmin ve modern tıbbın önemini bilmektedirler. Bunun içindir ki Kırgızistan'da hükümetler tarafından sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak için çıkartılan yasaların çoğu ya uygulanmamakta ya da sağlık sistemine tam olarak entegre edilmemektedir. Ayrıca bulaşıcı hastalıkların gözetimi, tıbbi ürün ve ekipmanların düzenlenmesi, genel olarak hasta güvenliğinin izlenmesi ile olumsuz olayların ve kritik durumların analizi yok denecek kadar azdır (WHO 2018: 4). Bunun içindir ki hem modern tıbbın hem de geleneksel tıbbın imkânlarından neredeyse aynı oranda faydalanılmaktadır. Öyle ki böbreklerinize hastalandığınız takdirde üroloji doktorları reçetelerine modern tıp ilaçları yazdıkları gibi eczanelerden temin edilebilecek bitkisel ilaçları da yazmaktadırlar. Diğer taraftan çeşitli bitkilerden yapılmış ilaçların yanı sıra köpek, porsuk, yılan, ayı gibi hayvanların yağlarından yapılmış ve şifalı olduğuna inanılan birçok ilacı insanlar pazarlardan temin edip kullanmaktadırlar. Bahsedilen hayvanların içinde ise halk hekimleri yılanı ayrı bir yere koyarlar. Soğuk algınlığı, kemik ağrıları, mide rahatsızlıkları tedavisinde yılan kaynatılarak çorba hâline getirilir ve hastaya içirilir (Orozbaev 2012: 11). Geçmişten beri Kırgızistan topraklarında insanların şifa konusunda çeşitli bilgi ve beceriler biriktirdiği ve geliştirdiği aşikârdır. Kırgızlar şifacılar *tabıp* adını vermişlerdir. Kırgızlara göre *Tabıplar* hastalıkların tedavisinde ve hastalıklarla mücadelede asırlık tecrübelerin tek taşıyıcısı konumundadırlar. *Tabıpların* teorik temelleri ise eski Yunan tıbbının ve Arap tıbbının hüküm ve tekniklerine dayanan İbn Sina öğretilerinden oluşmaktadır (Muratalieva vd. 2018: 184-185).

Bu doğrultuda Kırgız halk hekimliğinin güncelliğine bir örnek verecek olursak büyük Kırgız yazar Cengiz Aytmaov'un doktoru onkolog ve Balneoloji Enstitüsünün Eski Başkanı Prof. Dr. Omarbay Narbekov da onkoloji uzmanlığının yanında geleneksel tıpla da tedavilerine devam etmiş ve hatta birçok bitkisel ilacı kendi tecrübesiyle üretmiştir. Daha da gerilere gidecek olursak yine ünlü yazar Aytmatov'un "Kırgız halkının ansiklopedisi" adını verdiği "Manas'ta" Kırgızlara ait destansı ilaçları içeren ilaç gruplarıyla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Destan, bunların hangi bitki ve maddelerden yapıldığı hakkında bilgi vermese de bu ilaçların halk açısından ne kadar önem arz ettiğini göstermesi açısından önemli bir kaynaktır (Aaliev ve Tentigül Kızı 2017: 177).

İlaçların yanı sıra psişik güçler kullanılarak icra edilen halk hekimliği uygulamaları da mevcuttur. Dinsel-büyüsel halk tıbbı diye adlandırılan bu yöntem doğayı gözlem ve bunun çıktısı olarak ortaya çıkan tecrübelerin uzun zamandan beri uygulanıp kullanılması olarak da nitelendirilmektedir (Koçak 2020: 19). Halk hekimliği, gözlemlere, birikimlere, psişik güçlere dayalı sağaltmalar şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Yoder 2009: 391). "Tabıattaki bitkilerden ve maddelerden ilaç yapılması, sihir ve büyüün tedavi şekli olarak kullanılması kadar eskidir. Bu tip ilaçlar bugün modası geçmiş ve evcil olarak nitelendirilir." (Yoder 2009: 392) Bu doğrultuda Kırgız geleneksel tıbbını da iki bölüme ayırabiliriz: İlki ailelerimizdeki en tecrübeli ve geçmiş bilgi birikiminin taşıyıcıları olan anne ve babalarımız ile çok zor durumda kaldığımız takdirde tabi halk tıbbı uygulamalarıyla insanların tedavi eden halk hekimleri; ikincisi ise dinsel-büyüsel halk ilaçları şeklinde ifade edilen şifacılar, büyücüler, şamanlar ile bu işi profesyonel olarak icra eden ve şifacılığı zanaatkârlık hâline getiren ve dinsel-büyüsel yöntemler kullanan kişilerdir. Geleneksel tıp başlangıçta sözlü olarak icra edildiğinden ve kulaktan kulağa yayıldığı için kendi içinde bazı evrimler geçirerek ya kaybolmuştur ya da çarpıtılarak aktarılmıştır. Ancak yazının

icadıyla geleneksel tıbbın kaynakları modern tıp tarafından incelenmiş ve gerekli ve yararlı olan uygulamalar modern tıbbın bir parçası olmuşlardır (Porozova 2007: 53).

XIX. asırdan itibaren tüm bilim dallarının hızla gelişimi sonucunda tüm sanayi dalları geliştiği gibi ilaç sanayisi de gelişmiştir. Klinik çalışmalar sonucunda bugün kullanılan ilaçların kökeni oldukça eskiye dayanmaktadır. (Sarışen ve Çalışkan 2005: 182). Eski devirlerden beri süre gelen denemeler sonucunda insanlar sağlıkları için faydalı bitkileri tespit etmiş ve bu bitkilerden yararlanmışlardır (Faydaoğlu ve Sürücüoğlu 2011: 52-67). Bu doğrultuda geleneksel bilgilerin etnik kısımları ile ilgilenen halk hekimliği, fitoterapi ve eczacılık birbirleriyle yakından ilişki kurmuşlardır. (Kaplan 2020 415-430) Çağdaş tedavi yöntemlerine yardımcı yahut onu destekleyen bitkisel tedavi yöntemleri bugün oldukça popülerdir. Ayrıca konusunda uzman tabipler de hangi bitkinin hangi hastalığa iyi geldiği konusunda hastalara açıklamalarda bulunarak şifalı bitkiler hakkında detaylı bilgiler vermektedirler (Ersoy 2014: 190). Kırgızistan’da da birçok hastanede bu tip uygulamalar hâlihazırda mevcuttur ancak özellikle az sayıda ve kötü şartlardaki hastanelerden ve hekim eksikliğinden dolayı insanlar kırsal kesimlerde şifacılar, fitoterapi uzmanlarına daha sık başvurmuş ve uzunca bir süre de halkın sağlık konusunda şifacılar tek rehberleri konumunda olmuşlardır. Halkın deneysel tecrübelerine dayanan geleneksel tıpta cıva, kurutulmuş hamam böceği gibi faydası kanıtlanmamış ve hatta insan sağlığına zarar verebilecek birçok yöntem kullanılmış olup şifa bulmak bir yasa hastaların durumları daha da kötüleşmiştir. Her şeye rağmen insan anatomisinin ve hastalıkların nedenlerinin bilinmemesi sebebiyle köy şifacılarının şifalı otlar ve büyülerle yaptığı tüm tedaviler genelde insanları psikolojik olarak rahatlatmıştır. Bu ise geleneksel tıp uygulamalarında fiziksel iyileşme kadar ruhsal iyileşmeye de önem verilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca modern tıp hastalara ve hastalığa mekanik bir bakış açısıyla yaklaşırken geleneksel tıp uygulamaları doğal dengeleri daha çok gözetmektedir (Kaplan 2011: 151). Çıkkıkları, kırıkları tedavi eden sınıkçılar öncelikle hayvanlar üzerinde ampirik tecrübe edinmişlerdir. Hiç kuşku yok ki bu tedavi yöntemlerinde bir mantık olduğu su götürmez bir gerçektir. SSCB Sağlık Bakanı B.V. Petrovski bir konuşmasında geleneksel tıbbın önemini şu sözlerle aktarmıştır: “Modern tıp insanların bin yıllık tecrübesinden, orada biriken değerli ve akılcı her şeyi alır ve insan sağlığına zarar verebilecek şeyleri atar.” (Porozova 2007: 53). Bu görüşü Don Yoder’in şu cümleleriyle destekleyebiliriz:

“Günümüzde uygulanan üç çeşit tıpla bağlantılı olarak bir uçta halk tıbbını, diğer uçta ise bilimsel akademik veya modern tıbbı görüyoruz. Halk tıbbı, geçmiş nesillerin akademik tıbbıyla yakından ilgilidir. Bir zamanların akademik tıp anlayışına uyan fakat bugün önemini yitirmiş bazı kavramlar halk tıbbının malı olmuştur. Örneğin “imza” doktorinleri, VII. yüzyılın sempati anlayışı ve önceki kültür açısından astroloji. Bu kavramların bilim tarafından çoktan ortadan kaldırıldıkları doğru olmakla birlikte bize yine de halk tıbbının -diğer halk kültürü dallarında olduğu gibi- repertuarında pek çok “yıkık kültür” değerleri bulunduğunu gösteren öğretici örneklerdir. Aynı zamanda, tam tersine, modern tıbbın bazı uygulamaları da halk tıbbından kaynaklanarak gelişmiştir.” (Yoder 2009: 391).

1. Yöntem

Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te halk hekimliğinin tabii halk tıbbı uygulamaları ile modern tıbbi bir arada kullanarak insanları iyileştirmeyi gaye edinen Prof. Dr. Omarbay Narbekov’u oğlu hemotolog Doktor Timur Narbekov’un uygulamaları hakkında mülakat tekniği kullanılarak ses kaydı alınmış ve bu kayıtlarda Prof. Dr. Omarbay Narbekov’un geçmişte yapmış olduğu çalışmalar ile onun yolundan giden oğlu Timur Narbekov’un fitoterapiyle ilgili görüşleri, hangi bitkilerin ve minarellerin ne amaçla kullanıldığı

belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu isimler hem modern tıbbın hem de geleneksel tıbbın ülkedeki önemli temsilcileri konumunda olup hem modern tıp yöntemlerini hem de geleneksel tıp yöntemlerini aktif olarak icra etmektedirler. Dinsel-büyüsel yöntemler için ise Kırgızistan'da iki haftada bir çıkmakta olan *Şambala* gazetesinin 2022 yılında yayımlanan sayılarının arka sayfalarında yer alan halk hekimleriyle ve ayrıca gazeteden bağımsız olarak köylerde hâlihazırda bu geleneği sürdüren kişilerle görüşmeler yapılarak somut olmayan uygulamalar ve bu uygulamaların ne gibi hastalıklara iyi geldiği hakkında bilgiler alınmış olup bu bilgiler toplanırken ses kayıt makinesi, fotoğraf makinesi ve video kayıt makinesi kullanılmıştır. *Şambala* gazetesinden tespit edilen numaralar doğrultusunda telefonda görüşmeler yapılmış, köylerdeki kişilerle ise yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda Sasnovka ve Mramornaya köyünden birer kişiyle Oş Pazarında sağıltma bölümünde çalışan bir, Susamır'dan bir ve tıp fakültesinden bir kişiyle görüşmeler yapılmıştır.

2. Dinsel- Büyüsel Uygulamalarla Sağıltma

Kırgızlarda büyü evrenin temelini ataların ruhları olduğu inancı vardır. Onlarla şamanlar ve şifacılar yoluyla temas kurulabileceği düşüncesi hâkimdir. Bunun dışında şamanlar ve şifacıların insanları iyileştirebilecekleri düşünülmektedir. Bunu yaparken de büyü ve bitkilerden elde edilen ilaçlar ile yapılan tedavi iç içe geçmiş durumdadır. Kırgız şamanları, yüksek sesle şarkılar söyledikleri ayinler sırasında kendilerini daha yüksek güçlerin şiddetine maruz kalan kurbanlarla özdeşleştirmektedirler. Günümüzde, Kırgız büyü ayinleri öteden beri süreklilik göstermektedir ve şifalı olduğu düşünülen ritüeller yaşamaya ve gelişmeye devam etmektedir (Manichkin 2017: 54-55). Ayrıca ritüeller sırasında kullanılan ardıç gibi bazı bitkiler başka bir dünyanın kapısını açarak ruhlarla olan ilişkiyi harekete geçirir ve ruha büyük bir akışkanlık kazandırmanın yanı sıra kullanılan bu maddeler normal algı sistemlerini bozabilmektedir (Perrin 2003: 56). Derin etkilere yol açabilecek bir kopukluk, rahatlama veya seyahat hissi yaratabilmektedir. Orta Asya konargöçer halklarının tüm hayatı eskiden sihirlle doluydu, özellikle yaşam döngüsü törenleri için bu çok önemliydi. Bebek daha anne karnındayken annenin ve doğmamış çocuğunun sağlığını güçlendirmeyi amaçlayan törenler yapılırdı. Bu eylemlerin amacı, doğacak çocuğun sağlıklı, güçlü doğması ve aileye mutluluk ve neşe getirmesiydi. Bir çocuğun karakterinin hamile kadının davranışlarıyla bağlantılı olduğuna inanılıyordu (Kencebekova 2016: 36). Büyü ve büyü tekniklerinin hasta üzerinde olumlu psikolojik etkilerinin olduğuna inanılıyordu. Tedavi edilmesi gerekenin hastalık değil hasta olduğu görüşü ana ilkeydi (Gimbatova 2017: 132). Ayrıca dinsel-büyüsel tedavi yöntemlerinde metal (bıçak), kemik ve taşın kişilere dokundurularak kullanılmaktaydı. Bunun nedeni ise bazı Şamanist inançlarda ateş canlılık ve artıcılık kaynağı olarak simgelenmesiydi. Ateşten faydalanarak demiri eritmek ve metal elde etmek mümkündür ve bunun için de bir taştan kıvılcım çıkarmak gerekmektedir. Ayrıca demiri eritmekte kullanılan ateşin arındırıcı özelliğine inanan Kırgızlar eskiden ölülerini bir yıl kadar bekletir daha sonra da yakarlardı (Yaşa 2019: 285).

Ateş gibi kemik de tedavi yöntemlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkler gerek beyaz rengi gerekse dayanıklılığında ötürü kemiğe özel önem vermişlerdir. Halk hekimliğinde hastalıkların tedavisinde kurt gibi hayvanların *tibia kemiğinden* hastalara vurularak ya da dokundurularak hastalar iyileştirilmek istenmektedir (Tatlican 2021: 383). Ayrıca kemik doğurganlıktan sorumlu tanrıçanın sembolüdür. İnsan hayatını büyü bir şekilde korumayı amaçlayan ritüellerde taş ve metalin sembol özelliklerinin kimliğine bakıldığında, üçlü paralellikten bahsedebiliriz (Vladimirovna 2019: 41). Aşağıdaki bazı uygulamalarda bıçak, kemik ve taş kullanılmasını buraya bağlayabiliriz.

2.1. Ses ve tütsüleme ile tedavi (Alastap, Isırktap): Ardiç ağacının yaprakları ile yapılan bir tütsüleme seremonisidir. Tütsülemeyi yapan kaynak kişi (KK1) bu işlem esnasında içgüdüsel olarak ve istem dışı bir sesin kendisinde peyda olduğunu belirtmiştir. Bu sesin çıkması için gelen kişinin bir rahatsızlığı olması gerektiğini, aksi hâlde kendisinde herhangi bir reaksiyon olmayacağını ifade etmiştir. Bu ses yardımıyla karşısındaki hastanın ferahlamasını sağlamaktadır. Tütsüleme işleminden ve sesin kesilmesinden sonra bıçak hastanın eklem yerlerine ve başına hastayı incitmeyecek şekilde üç defa temas ettirildikten sonra bıçak yere vurulmaktadır. Ayrıca yine bıçakla hasta sıvazlanmaktadır. Sıvazlama işlemi bittikten sonra elleriyle hastanın başını tutarak ondaki negatif enerji yine sesle çıkartılmaktadır. Seremoniyi yapan kişiden ses çıkmaması iyiye delalettir çünkü sesin kesilmesi bir anlamda hastanın iyileştiği anlamına gelmektedir. Bıçak herhangi bir nedenle psikolojik travma yaşamış kişileri sağaltmada kullanılmaktadır. Diğer bir kaynağa göre de (KK5) tedavi olmak amacıyla gelen kişiler genelde bir sebepten ötürü travma geçirmiş, çocuğu olmayan ya da kendisine nazar değdiği inanan kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca kaynak kişi (KK5) bu yeteneğinin kendisine ninesinden ve annesinden miras kaldığını beyan etmektedir.

2.2. Kemikle ve büyüyle tedavi: (Kirne) KK2 Kırgızistan'ın en büyük pazarı olan Oş Pazarında çeşitli ritüellerle hastaları sağaltmaktadır. Oş Pazarında meyve, sebze, et, kuruyemiş, elbise bölümleri olduğu gibi halk hekimi uygulamalarının gerçekleştirildiği bir bölüm de mevcuttur. KK2, nazar değen kişinin büyüye maruz kaldığını içeri girer girmez anladığını ve onlara sağaltım için yıkanmak ve içmek üzere okunmuş su verdiğini söylemektedir. Yine nazar değdiğinde ve dilinde nazar yüzünden yağ bezesi çıktığında hastalara şu duaları okumaktadır:

Bismillyahi rahmoni rohim. Menin kolum emes Umay Ene, Patma Zuuralardın kolu. Çık kirne çık! töböñö törttü koyom kötünö örttü koyom. Üç ayrılış colgo bar, para algan militsiyalarga bar, köçödögü lölülörgö bar, korruptsiya menen iştengen deputattarga bar. Menin kızımda emneñ bar. Kimdin közü tiyse oşogo bar çık kirne çık! Koñşulardıkı bolso çık, baykelerdiki bolso çık, ece-siñdilerdiki bolso çık, teñtuş kurbulardıkı bolso çık. Kimdin kirmesi kirse çık, oşolor kötörö alat. Menin kızım kötörö albayt çık kirne çık! Bismillahirrahmanirrahim. Benim kolum değıl Umay Ana, Fatma Zuhra'nın kolu. Başının tepesine dörtü, götüne ateşi koyarım. Üç ayrı yola var, rüşvet alan polisler var, sokaktaki çingenelere var, yolsuzluk yapan mebuslara var. Kimin nazarı değımeşe ona git. Komşularımızın nazarı değımeşe çık git, ağabeylerimizin değımeşe çık git, akranlarımızın nazarı değımeşe çık git. Kimin nazarı değımeşe çık git, nazarı değıenler dayanabilirler benim kızım dayanamaz bunun için çık git! Ayrıca Tibirtke (bir nerselerden korkup kalganda tilge çığa turçu dialog içinde 6 colu suroo suralıp coop berilet,coop berilip catıp 3 colu adal canıbardı atıp kiyin 3 colu aram canıbardı atıp coop berilişi kerek!

Tiline tibirtke çıkkan adam cana canındağı adam menen dialog kurulat:

- 1 A—Tilime tibirtke çıktı.
- B—Koydun kötünö kat!
- 2 A—Tilime tibirtke çıktı.
- B—Attın kötünö kat!
- 3 A—Tilime tibirtke çıktı.
- B—Uydun kötünö kat!
- 4 A—Tilime tibirtke çıktı.
- B—Çoçonkonu kötünö kat!
- 5 A—Tilime tibirtke çıktı.
- B—Pildin kötünö kat!
- 6 A—Tilime tibirtke çıktı.
- B—Bakanın kötünö kat!

A—Kayran tilim bok boldu tibirtkesi çok boldu.

Korktuğu için dilinde beze çıkmış kişiler yanında biri varmışçasına diyalog kurarak üç defa helal hayvana üç defa da haram bir hayvana bu hastalık yönlendirilir. Bu diyalog şu şekildedir:

1A- Dilimde yağ bezesi çıktı.

B- Koyunun götünde saklan.

2A- Dilimde yağ bezesi çıktı.

B- Atın götünde saklan.

3A- Dilimde yağ bezesi çıktı.

B- İneğin götünde saklan.

4A- Dilimde yağ bezesi çıktı.

B- Domuzun götünde saklan.

5A- Dilimde yağ bezesi çıktı.

B- Filin götünde saklan.

6A- Dilimde yağ bezesi çıktı.

B- Kurbağanın götünde saklan.

A- Kıymetli dilim boka bulandı, yağ bezesi yok oldu (KK2).

İlk dua besmele ile başladıktan sonra Umay Ana ve Hz. Fatma'nın adı zikredilmektedir. Ayrıca "Başına dördü koyarım." demiştir ki bu durum Türk kültüründe dört rakamına bağlı olarak gelenek ve göreneklerin ortaya çıkması şeklinde açıklanabilir (Durbilmez 2009: 74). Türk mitolojisinde yeryüzü ve dört sayısı arasında bir ilişkilendirme yapılmış, yeryüzü dört köşe olarak düşünülmüştür ayrıca "Yeryüzünün bir dikdörtgen / dörtgen biçiminde olduğu", "dört gök öküzün üzerinde durduğu" gibi inanışlar; "dört unsur", "dört ana yön", "dört mevsim", "dört zaman", "dört renk", "dört yıldız / yıldız kümesi", "bir ağacın dört dalındaki yasak meyveler." (Durbilmez 2009: 72). Kırgızlarda dört sayısı güneş, toprak, hava ve suyu temsil etmektedir. Ayrıca "Dört" sayısı, güneş döngüsündeki "dört" kavramına göre şekillenmiştir. Türklerde ise dört ana yöne tapınma düşüncesi Hunlar zamanında oluşmuştur. Hunlar ve Sakalar zamanındaki kadim Türk kavimleri, güneşin dönüşünü yansıtan dünyanın dört köşeden ibaret olduğunu biliyorlardı ve her bir yönü tanımlayan renk sembolizmi oluşmuşlardı. Bunun göstergelerinden biri de gök doğuyu, beyaz batıyı, kara kuzeyi, kırmızı ise güneyi temsil etmekteydi (Kayrlieva 2021 76). Dört sayısına verilen önem ve birçok yerdeki kullanımı hem İslâm'ın tesiri hem de eski Türk gelenekleriyle ilişkilendirilebilir.

Ögel'in tespitlerine göre; "Türk devletlerinde, güney ve kuzey ikinci derecede yönlerdi. Çünkü devlet, ancak doğu- batı yönlerinden genişleyebiliyor ve mana kazanıyordu. Sibiryâ kavimlerine göre ise, 'Dünya, güneyden kuzeye doğru uzanmakta idi'. Çünkü büyük ve kutlu ırmaklar da bu yönde akmakta idiler. Yakut Türkleri, 'güneyi, dünyanın yüksek ve cennet yanı olarak düşünüyorlardı. Kuzey ise, dünyanın aşağı bölümü idi'. Sibiryâ'nın coğrafya konumu da böyle idi. Aslında Yakut Türkleri güneyden gelmişlerdi. Onlara göre, 'Rüzgârlar da dört köşeden esiyorlardı'." (Ögel 1995: 243-244).

Bunların dışında, nazar değenlere kurşun döktüğünü ama bunu evde değil bir kaynak suyun yanında ya da bir akarsuyun başında yaptığını çünkü suyun bütün kötülükleri temizlediğini ve hayatın kaynağı olduğunu belirtmektedir (KK2). Genelde modern tıbbın iyileştiremediği hastaların kendisine gelerek şifa bulup gittiğini iddia etmektedir. Kurşun dökmenin haricinde kurt kemiğiyle ve taşlarla hastalara şiddetli bir şekilde vurarak onlardaki kötü enerjiyi aldığını ve o esnada vücudunda bir şeyler ortaya çıktığını ve kendisine yeteneğin miras kaldığı babasından güç alarak onları sağalttığını ileri sürmektedir. Bu yöntemi de biyoenerji olarak adlandırmaktadır.

2.3. Karalık Tedavisi ve Atalar Kültü (Cin Çıkartma): Antik tıbbın bir özelliği olan büyü tekniklerinin tarihsel çeşitliliği ve ilkeliliği dikkat çekicidir. Hastayı iyileştiren

bir şaman, genellikle hastalığı ve iyileşmeyi tasvir ederdi. Öyle ki hastalıkların ruhsal olduğunu göstermek ve nedenlerini kötü ruhlara bağlamak isteyen şaman mide ağrısını gidermek için yerde yuvarlanmış, kıvranmış, yüzünü buruşturarak midesindeki ağrıyı tasvir etmiş ve sonrasında iyileşmiş gibi ayağa kalkmıştır. Kötü ruhlara ve insanlar arasında arabulucu olarak hareket eden şifacılar, terapötik ritüeli gerçekleştirmeden önce özel korkutucu kıyafetler giymiş, bazen hastalığın nedeni olan kötü ruhları yenmek için eline silah almış ve onu korkutmayı amaçlamıştır. Hastalıkların nedenini antik çağdan beri kötü ruhlara bağdaştırılmıştır (Bayrak 2009: 5-6). Hatta halk arasında hapşırma sırasında dillendirilen sağlık arzusu, burna yerleşmiş küçük ruhları yatıştırma ile ilişkilendirilmiştir. Bunun içindir ki Kırgızlarda hapşırıktan sonra “ak çüç” yani “ak hapşır” denerek bir renk aracılığıyla iyileşme temennisinde bulunulması hem somut hem de soyut bir şekilde değerlendirilebilir. Antik tıp hastalığın dış belirtilerini o hastalığa benzer yapıya sahip bir bitkinin tedavi edebileceği gerçeğine indirgediğinden yaralar kırmızı renkle, sarılık sarıyla ilişkilendirilmiş; kanama tedavisinde kırmızı kil veya kırmızı çiçekli bitkiler; sarılık tedavisinde ise kırlangıçotunun sarı suyu, kuşların sarı tüyleri ve hatta turnanın sarı karnı kullanılmıştır (Bayrak 2009: 5-6). Aynı şekilde Kırgızlarda da sarılık olan bir kişi bakıra baktırılarak, kızamık olan bir kişi ise kırmızı ve ekşi bir içecek içirilerek tedavi edilmektedir. Yine “kara” kelimesiyle bağlantılı olan “karalık” da kişiye nazar değmesi yahut kişinin ruhunun kaçırılması olarak açıklanabilir. Bu görüşe istinaden eski Asya halklarında hastalık, canın çalınması yahut kaybolması hadisesine bağlanabilir ve sağaltma işlemi de bir bakıma kaybolanı arayıp bulmak ve bedene tekrar sağlıklı bir biçimde girmesini sağlama işlemlerinden oluşur (Eliade 1999: 247). İslam dini kabul gördüğü yerlerde değişik kültürlerle temas etmiş ve bu temas neticesinde çeşitli sosyo-ekonomik yapılara uygun yorumlara konu olmuştur. Bunun için İslam dinini kabul eden toplumlar kendi İslami kültürlerini geliştirmişlerdir. Hatta bazen İslam dinine uymayan ancak İslam’la ilişkilendirilen durumlar ortaya çıkmıştır. Türkistan’da çok geniş bir alanda yaşayan Türk halklarının da İslam’dan önce kabul ettikleri dinlerin ritüelleri İslam dini ile iç içe geçmiş durumdadır (Su 2011: 48). Kırgızlarda da melez bir hâl alan şamancıl sağaltma, cin çıkartma törenine dönüşmüştür. Çünkü bu tip sağaltma sırasında Allah’a seslenilir ve “Ya Allah! Bize mutluluk ver...” gibi dualar okunur ki bu da genel olarak şamancıl sağaltımla örtüşür. Kırgızlarda karalık (cin çıkartma) seanslarında hastayı ele geçiren kötü ruhların kovulması hadisesi önemli bir yer tutmaktadır. Hastayı ele geçiren ve çeşitli sebeplerden dolayı ona musallat olan kötü ruhlar kovularak hastalığın yol açmış olduğu etkilerden hasta kurtulmuş olur (Eliade 1999: 251-252). “Atalar kültüründe, ölümden sonra hayatın sürdüğü ve ölenin öldükten sonra da mensup olduğu toplumla ilişkisi bulunduğu inanılmaktadır.” “Ölen ataların manevî varlığı yeryüzünde kalmakta, geride bıraktıkları kimselerin hayatlarını olumlu ya da olumsuz yönden etkileyebilmektedir.” (Örnek 1971: 23). Şamanlar atalarıyla bağlantı kurarak hastaları iyileştirdiğinden onların atalara karşı özel bir saygıları vardır. Atalarının ruhlarıyla bağlantı ve iyi ilişkiler kuramayan şamanların tedavide başarılı olma olasılıkları oldukça düşüktür (Yeşildal 2018: 54). Karalık tedavisinde de atalarıyla bağlantı kuran sağaltmacıların başarı şansının yüksek olduğu söylenmektedir. KK3, 1983 yılından beri sağlık alanında çalışmakta olup Susamır Bölgesindedir. Nazar değenleri ve cin girmesi sonucu etkilenen kişileri (Karaklık) iyileştirmektedir. “Her şey zıddı ile kaimdir.” düsturundan hareketle insanların da içinde ak ve kara tarafların olduğunu, ancak genellikle insanda, tabiatı gereği, karalığın ağır bastığını söylemektedir. Karalığın içine nazar değmesi, fesatlık, kargış, beddua ve sipariş üzerine yapılmış muskalar girmekte olup bütün bu faktörler bir araya gelince bu hastalığın ortaya

çıkmasına sebep olmaktadır. KK3 tıbbın, dinin ve halk hekimliğinin kökeninin bir olduğunu iddia etmekte ve bu üç kurumun da görevinin karalık sonucu ortaya çıkmış olan hastalığı tedavi etmek olduğunu belirtmektedir. Ona göre (KK3) kanser gibi hastalıklar kargış, nazar değmesi ve bedduanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. *Karalığa* tıpta kanser, dinde ise cin denmektedir. Tıbbın gücünün yetmediği yerde hastalıklara halk hekimliğinin gücünün yettiğini ifade etmektedir. *Kırgızçılık* da denen halk hekimliğine, inananların çok uzun yaşamayacakları gibi ciddi bir iddia da bulunmaktadır. *Kırgızçılık* Allah tarafından atalara verilen ulu bir güç olup nesilden nesile aktarılan enerji anlamına gelmektedir. Enerjinin herkeste olduğunu ama bu işle uğraşan kişilerde daha güçlü olduğunu ve bu enerjyle başkalarını tedavi ettiğini beyan etmektedir. *Karalığı* tedavi ettiklerinde kötülüğü kendilerine alıp kutsal mekânlardaki kara taşlara bırakmaktadırlar. Adlarından da anlaşılacağı gibi ve atalar kültüyle bağlantılı olarak Mancıl Ata, Koçkor Ata, Cumgal Ata gibi yerlere gidilerek bu yerlerde bulunan kara bir taşta negatif enerji bırakılmaktadır. Kendisine göre (KK3) bir insanda kalan hastalığın kalıtsal olduğunu ve bu hastalığın atalardan kaldığını söylemektedir. Atalarımızdan bize miras kalan beddualar kaldırılmadığı sürece hastalığı evlatlar çekmeye devam etmektedir. Ayrıca yedi atanın ruhu rahat olmadığı işlerin rast gitmeyeceğini, onları unutmamak, her sabah ruhlarına dua okumak gerektiğini vurgulamaktadır. Kendisine bu yeteneğin anne tarafından kaldığını, hastanın ağrıyan yerlerine kutsal olduğuna inandığı kamçısıyla vurup onları iyileştirdiğini iddia etmektedir (KK3).

3. Tabii Halk Tıbbı Uygulamaları

3.1. Tabii Halk Tıbbı Uygulamaları ve Geleneksel İlaçlar ile Sağaltma: Günümüzde Dünya'nın farklı bölgelerinde yerel halklar, fitoterapi uzmanları, eczacılar hatta hekimler bitkileri inceleyerek ve tecrübe ederek hastalıkları önlemek için ilaçlar elde etmeye çalışmaktadırlar (Balick ve Cox 2020: 23). Kırgızistan'da 2020 yılında vefat eden Prof. Dr. Omarbay Narbekov ve onun anlayışını sürdüren oğlu Dr. Timur Narbekov (KK4) bu işin öncüleri arasındadırlar. Kendileriyle yapılan görüşmeler sonucunda hangi uygulamanın ne tip hastalığa ya da hastalıklara iyi geldiği yönünde bilgiler alınmıştır. Bunu belirtirken de önce fiziksel sonra ruhsal hastalıklara iyi gelen bitkisel ilaçlar ve uygulamalar belirlenmeye çalışılmıştır.

3.2. Kurtboğan Otu/Akonitin (Uu Korgoşun): Kırgızistan Sağlık Bakanı'nın covid 19 virüsüne karşı kurtboğan bitkisiyle hastalığa çare bulduğunu söylemesiyle ülkede ve uluslararası basında gündem olan bu bitkinin daha çok karasal iklimin hâkim olduğu bölgelerde yetiştiği ve oldukça zehirli olduğu bilinmektedir. Kemoterapinin olmadığı dönemlerde halk hekimleri tarafından kemoterapi yerine kullanılmıştır. (KK4) Hâlihazırda özellikle Kırgızistan'ın Isıkgöl Bölgesinde kurtboğan otundan elde edilen bir sıvı madde yardımıyla kanser hastalarına bu ilaç verilmektedir. Bu maddeden elde edilen ilaçla kanser hastalığı tedavi edilemese de en azından ilerlemesinin engellendiği söylenmektedir. Ancak bu ilaç oldukça zehirli olduğu için konunun uzmanı bir halk hekimi yardımıyla verilmezse sonuçların çok ağır olabileceği de ayrıca belirtilmektedir.

3.3. Kızık Miya / Glycyrrhiza Glabra (Meyan Kökü): Bağışıklık sistemini güçlendirmede meyan kökünden elde edilen bir maddeden faydalanılmaktadır. Ayrıca bu madde balgam sökmeye ve özellikle göğüs hastalıkları tedavisinde kullanılmaktadır. İlginçtir ki tıpkı kurtboğan otu gibi bu bitki de zamanında salgın bir hastalık olan tüberküloz tedavisinde kullanılmıştır (KK4).

3.4. Mumiyo (Yarasa Dışkılarından Oluşan Bir Mineral): Yarasa ve dağ farelerinin dışkılarının mumyalaşmasıyla elde edilen bu minarelin geçirilen birçok hastalıktan sonra

hastanın kendine gelmesinde ve organların yenilenmesinde oldukça faydalı olduğu düşünülmektedir. Hatta Kırgızistan'da bal satan birçok mağazada bal ve mumıyo karışımı birçok ürün mevcuttur. Ayrıca bu mağazalarda mumıyo yalın hâlde de satılmaktadır. Dr. Timur Nurbekov'un söylediğine göre Hipokrat döneminden beri kullanılmakta olan bu mineral, halk hekimliğinde hastalıklara karşı özellikle de mide rahatsızlıklarında kullanılsa da ilmi olarak kanıtlanmış kesin bir faydası yoktur (KK 4).

3.5. Pusturnik (Aslankuyruğu): Aslankuyruğu olarak bilinen pusturnik bitkisinden elde edilen ilaçlarla da merkezi sinir sistemi sakinleştirilmekte olup reçetesiz alınamayan antidepresanların yerine eczanelerden bu tip bitkisel ilaçları temin etmek mümkündür (KK 4).

3.6. Garmala (Üzerlik): Üzerlik de sakinleştirici etkisiyle bilinen ve kullanılan bir bitkidir. Ancak üzerlikten bir ilaç elde edilmeyip yakılarak dumanından faydalanılmaktadır. Bu bitki, sinirsel olarak zayıf kişilerin bulunduğu ortamda tütsü şeklinde yakılarak kişinin sakinleşmesi sağlanmaktadır. Bu yönleme duman tedavisi adı verilmektedir (KK 4).

Sonuç

Kırgız halk hekimliği ritüellerinin temelinde atalar kültü, ateş kültü, kemik ve metalle yapılan uygulamalar etkin rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında İslam dininin etkisiyle ve İslam'ın gaipten haber vermeyi yasaklamasından ve uygulamaların bazılarının dinle bağdaşmamasından dolayı görüntü dahi vermek istemeyen şifacıların sıkı sıkıya Şamanist inanca bağlı oldukları gözlemlenmektedir. Buna istinaden bazı şifacılar koruyucu olduğuna inandıkları ruhlarla iletişim kurma, çeşitli sesler duyma gibi özel yeteneklere sahip olduklarına inanmaktadırlar. Bu tip tedavi yöntemlerine genelde *dem saluu* adını vermektedirler. Kırgız halk hekimliği geleneğinde olağanüstü güçler, hayvanlar, mineraller ve bitkilerden elde edilen ilaçların kullanımı iç içe geçmiş durumdadır. Sihirle, bitkisel ilaçlarla hayvanlardan elde edilen yağlarla ve minerallerle yapılan sağaltma ritüelleri birbirinden net sınırlarla ayrılmayıp aksine müşterek olarak yapılmaktadır. Kaynak kişilerin üçünün eski bir sağlık çalışanı (KK1, KK2, KK3) ve birinin de tıp doktoru (KK4) olması bu savı daha da güçlendirmektedir.

Onları birbirlerinden ayıran unsurlar ise ilk kaynak kişi (KK1 ve KK5) uygulamalarında tütsüleme yöntemini kullanarak ve bazı sesler çıkararak hastalara bıçakla dokunup onları iyileştirmekte; ikinci kaynak kişi (KK2) kemik kullanarak, okunmuş su içirerek ve dua okuyarak hastaları iyi etmekte; üçüncü kaynak kişimiz (KK3) ise kamçı kullanarak ve atalardan izin alarak hastaları sağaltmaktadır. Son kaynak kişimizi (KK4) diğerlerinden ayıran tarafı ise onun bir doktor olması ve modern tıp ilaçlarının yanı sıra tabii halk tıbbi uygulamalarına başvuruyor olmasıdır. Bunların dışında neredeyse tüm ritüellere dualar eşlik eder ve doğaçlama olarak dualar okunur. Aynı zamanda, Kırgız şifacıları ritüeller esnasında irticalen çıkardıkları bazı sesleri yüksek güçlerin şiddetine maruz kaldıkları için çıkardıkları şeklinde açıklamaktadırlar. Bu gücün atalardan geldiğini ve yedi atanın kendilerine güç verdiğini söyleyerek hem tabii halk tıbbi uygulamaları yeteneklerinin hem de dinsel-büyüsel yeteneklerin onlardan kendilerine miras kaldığını beyan etmektedirler. *Emçi domçuların, tabıbların* halk hekimliği uygulamalarından Tıp doktorları da zaman zaman istifade etmektedirler. Öyle ki hekimler reçetelerinde modern ilaçların yanı sıra geleneksel tıpta kullanılan ilaçlara da yer vermektedirler. Gelenekleri koruma refleksi, inanç faktörü, tıp imkânlarındaki yetersizlikler bu durumun sebepleri arasında gösterilmektedir. Bunun da en büyük göstergesi dönemin sağlık bakanının yapmış olduğu açıklamalardır. Kovid 19 gibi bulaşıcı ve öldürücü bir hastalığa karşı kurtboğan bitkisinin kökünden yapılan geleneksel bir ilaçla hastalığa çare bulunduğunun söylenmesi

halk hekimliğinin bu ülkede ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Elbette bu durum folklor zenginliği için müspet bir durum olsa da laboratuvar çalışmaları yapılmadan ve ezbere kullanılan bitkiler vb. yüzünden halk sağlığı menfi bir şekilde etkilenebilmektedir. Ancak bazı doktorlar halk hekimliği uygulamalarını yabana atmaktansa onların içinden faydalı olanları alarak modern tıp yöntemlerinin geliştirilebileceğini savunmaktadırlar.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun R.30.2023/BAYEK- 3934 sayılı izni alınmıştır.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAK KİŞİLER

KK1: Nurcan ŞABDANBEOVA, 59, üniversite mezunu, eski bir sağlık çalışanı, Çuy Bölgesine bağlı Sasnovka köyünde yaşıyor, görüşme yılı ve yeri: 2023 / Sasnovka.

KK2: Külazim ŞAYIRBEK KIZI, 58, üniversite mezunu, eski bir sağlık çalışanı, Bişkek'te yaşıyor, görüşme yılı ve yeri: 2023/ Bişkek.

KK3: Çolpanay KULSARIYEVA, 62, lise mezunu, eski bir sağlık çalışanı, görüşme yılı ve yeri: 2023/ Bişkek.

KK4: Timur NARBEOV, 44, Tıp doktoru, görüşme yeri ve yılı: 2023/ Bişkek.

KK5: Ayşe Salieva, 65, lise mezunu, sağaltıcı, görüşme yılı ve yeri 2023/Miramor köyü.

KAYNAKÇA

Aalieva Gülzat Karıbekovna ve Nazira Tentigül Kızı. "Evolyutsiya Narodnoy Meditsini i Ee Mesto v Sotsialnoy Strukture Kirgizov Po Eposu Manas". *Interaktivnaya Nauka C. 2.* (2017): s. 177.

Bayrak, Dimitriy. *Religiya i Meditsina*. Gazeta Novosti Meditsini i Farmatsii. 2009.

Çeribaş, Mehmet. "Şaman/Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri-I". *Religious Sciences 2.* (2014): s. 66.

Durbilmez, Bayram. "Türk Kültüründe ve Fütüvvet-Nâmelerde Dört Sayısı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 52.* (2009): s. 71-85.

Eliade, Mircea. *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan) Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Ersoy, Ruhi. "Modernizm-Postmodernizm Bağlamında Geleneksel Tıp Uygulamalarının Güncelliği Üzerine Bir Değerlendirme". *Millî Folklor 26.101.* (2014): s. 190.

Faydaoğlu, Emine ve Sürücüoğlu, Metin Saip. "Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi". *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty.* 11.1. (2011): s. 52-67.

Gimbatova, Madina. "Narodnaya Meditsina Nicheterskix Kazakov (XIX – Naçalo XX v.)". *Vesnik İnstituta İstorii, Arxeologii i Etnografii 50.* (2017): s. 132.

Kaplan, Melike. "Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi". *Millî Folklor 21.* 91. s. (2011): s. 151.

Kaplan, Melike. "Halk Hekimliğinde Holistik/Bütüncül Yaklaşım: Üzerlik Otu (Peganum Harmala) Örneği". *DTCF Dergisi.* 60(1). (2020): s. 415- 430.

Kayrlieva, Nurgul. "Sakralnie Çisla v Kazahskom Yazıke i Kulture: Lingvokulturolojiçeskiy Aspekt Opisaniya". *Natsionalne Obrazı Mira v Zerkale Russkogo Yazıka.* (2021): s. 69-78.

Kencebekova, Cansaya. "Magiya v Obryadax Rojdeniya Rebenka u Kazaxov Vostoçnogo Kazaxstana". *Novosibirskiy Gosudarstveniy Universitet Sibirkoe Otdelenie Rossiyskoy Akademii Nauk Pravitelstvo Novosibirskoy Oblasti.* (2016): s. 36.

Koçak, Recep. "Halk Hekimliğinden Yapay Zekâ Hekimliğine: Tıpta Halk Hekimliğinin Yeniden Kurgulanması Üzerine Bir Değerlendirme." *Kültürel Miras Araştırmaları 1.1* (2020): 18-23

Manichkin, Nestor Aleksandroviç. "Nekotorie Sovremennie Magičeskie Obryadı Kirgizov v Perspektive Şamanstva". *Oriental Studies 1* (29). (2017): s. 48-57.

Michael J. Balick and Paul Alan Cox. *Plants, People, and Culture: The Science of Ethnobotany (2nd ed.)*. New York: Garland Science. 2020.

Muratalieva, Anarbü vd. "Kontseptsiya İntegratsii Narodnoy i Sovremennoy Meditsini v Kirgizskoy Respublike". *ISSN 1694-6405 Vestnik KGMA İmeni İK Axunbaeva №, 1*(1). (2018): s. 184-185.

Orozobaev, Mayrambek. "Kırgız Halk İnanç ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi 15.* (2012): s.11.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. Ankara: MEB Yayınları. 1995.

Ömek, S. Veyis. *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971.

- Perrin, Michel. *Şamanizm*. (Çev. Bülent Arıbaş) İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Porozova, Alevtina. "Rol Narodnoy Meditsini v Soxranenii Zdorovyia Sovremennogo Çeloveka Na Primere Ulyanovskogo Povolcyı". *Vestnik Çuvaşskogo Universiteta*. (2007): s. 53.
- Sarışen, Özlem; Çalışkan, Deniz. "Fitoterapi: Bitkilerle Tedaviye Dikkat (!)". *Sted*. 14.8. (2005): s.182-187.
- Su, Süreyya. *Hurafeler ve Mitler: Halk İslâmında Senkretizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Tatlıcan, Nezh. *Türk Halk Hekimliği Uygulamalarında Bir Sağaltma Unsuru Olarak Kemik, Halk Kültüründe Sağlık*. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 2021.
- Vladimirovna, Tatyana. "Simvoliçeskoe Znaçenie Kosti, Kamnya i Metalla v Kontekste Traditsionnix Predstavleniy Obskix Ugrov o Reinkarnatsii". *Finno-Ugorskiy Mir* 11. (2019): s. 41.
- Yaşa, Recep. "Eski Türk Cenaze Törenlerinde Ölü Yakma Adeti". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4.1. (2019): s. 285.
- Yeşildal, Ünsal Yılmaz. "Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri". *Millî Folklor*. 30.119. (2018): s. 54.
- Yoder, Don. *Halk Tıbbı ve Modern Tıp. Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*. (Çev. Sibel Yoğurtçu; Ayfer Gülüm) Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2009.
- WHO. *Kaçestvo Uslug Zdravoohraneniya v Kırgızstane: Obzor*. Copenhagen: 2018.